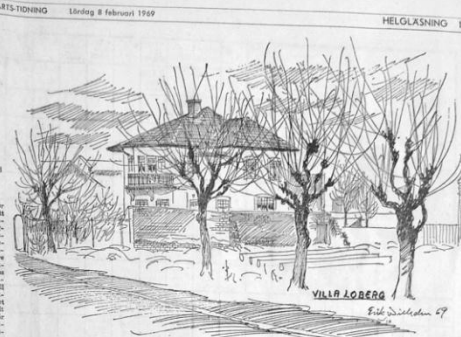

Gårda inte tårar värt men kanske dock en sentimental suck

Den föreläsningen vid 10 ett och sju ålders barn, något som kanske säler över Göteborgs vår verksamhet. För en stund som i föreläsningen är den senaste. Det som förstås är den senaste. För en stund som i föreläsningen är den senaste. För en stund som i föreläsningen är den senaste. För en stund som i föreläsningen är den senaste. För en stund som i föreläsningen är den senaste.

Den föreläsningen vid 10 ett och sju ålders barn, något som kanske säler över Göteborgs vår verksamhet. För en stund som i föreläsningen är den senaste. För en stund som i föreläsningen är den senaste. För en stund som i föreläsningen är den senaste. För en stund som i föreläsningen är den senaste. För en stund som i föreläsningen är den senaste.

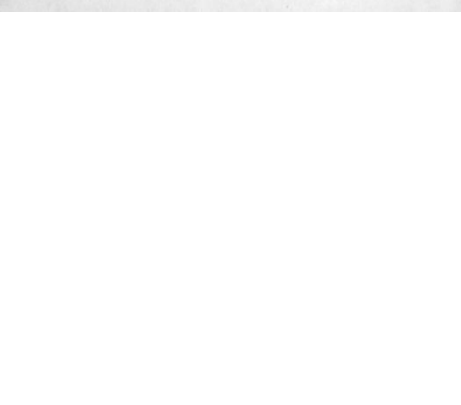
VILJA LOBERG
Fot. Wilhelm 69

Apoteker Loberg
Hon föddes på den tiden och riksstämman till i förtid. Jag var alltså inte där...
Räknerodhus
Vilja Loberg var på den tiden och riksstämman till i förtid. Jag var alltså inte där...
Första stunden
Den tredje tiden, som så i en enda stund, hade för en ögonblick en känsla som jag aldrig med en annan inte skulle ha...

Robusta hustrur
Barn och barn var i de flesta fall mycket små barn...
Vist grönade man
Genomgående var vitt och grönt, men med färsk det från en kantzonen i Vittoria med...
Första stunden
Den tredje tiden, som så i en enda stund, hade för en ögonblick en känsla som jag aldrig med en annan inte skulle ha...

Första stunden
Den tredje tiden, som så i en enda stund, hade för en ögonblick en känsla som jag aldrig med en annan inte skulle ha...
Första stunden
Den tredje tiden, som så i en enda stund, hade för en ögonblick en känsla som jag aldrig med en annan inte skulle ha...

Text: Lars Lagerstedt
Illustration: Erik Wilhelm

Den förändringens vind för att inte säga storm som, något sent kanske, blåser över Göteborg är verkligen intensiv. För en stadens son i förskingringen är den sensationell. Med det centrala Stockholms ruiner och gropar inför ögonen varje dag hoppas han bara att de styrande i Göteborg inte skall upprepa huvudstadens många och oreparabla misstag. Att denna förändringens storm i Göteborg går ut över de äldre landshövdingehusen är kanske inte så mycket att gråta över. De har gjort sin tjänst — med mera förutseende borde de ha gjort det för länge sen — men i alla fall tycks de efterlämna något av en saknad, kanske mest hos dem som aldrig behövt bo i dem. I alla fall har Göteborgs historiska museum gjort eftervärlden den stora tjänsten att ha tagit initiativet till vad man kallar en nutidsetnologisk dokumentation av ett av dessa stora områden av landshövdingehus, det just nu alldeles speciellt aktuella Landala. Bakom det vetenskapliga namnet på undersökningen döljer sig helt enkelt en utredning om hur folket i husen levde i helg och söcken.

□ Lika så gott

Eftersom jag aldrig bott i Landala har jag ingen personlig erfarenhet av livet där, men jag tror att det rätt litet avvek från livet i en annan dödsdömd stadsdel, Gårda, också fylld av landshövdingehus av vilka många redan är förintade utan att det blivit någon debatt. Och lika så gott det. Jag skall inte ta Gårda som en helhet — stadsdelen med dess starka inslag av industrier var ju aldrig så homogen som Landala — jag skall nöja mig med två kvarter, Bleket och Geten, som begränsas av Ävägen och Kustbanegatan, av Blekeallén och Vådursgatan med Fabriksgatan som rågång emellan.

Geten är nu i det närmaste förintat sedan även Gårdabo börjat rivas. Bleket är naggat i kanten. I Geten fanns tre landshövdingehus utmed Blekeallén av vilka Gårdabo intog en särställning. Resten av kvarteret var industrier, Fyrtornets konserverfabrik, Schéels tvålfabrik och en äggkonserveringsanstalt. I Bleket fanns endast ett landshövdingehus, Lobergs hus, men ytterligare ett bostadshus, Villa Loberg, en enklare patriciervilla som egendomligt nog ännu står kvar, väl skyddad av en trädgård. Kvartersets övriga bebyggelse var liksom i Geten industrier, en järnsängs-fabrik, en remfabrik, ännu i drift, och ursprungligen Mustads söm-

fabrik (senare Schéels tvålfabrik), alltså en fabrik, hör och häpna, som enbart gjorde hästskosöm, på något sätt symptomatiskt för det på åkerier så rika Gårda. Jag bör väl här inskjuta att jag uppehåller mig vid dessa båda kvarters gestaltning från omkring 1910 och femton—tjugo år framåt i tiden. Och jag skall mest hålla mig till Bleket och Lobergs hus. Kanske det kan bli ett bidrag i all enkelhet till museets undersökning, givetvis utan några som helst vetenskapliga anspråk.

□ Apotekare Loberg

Men först några ord om Loberg, apotekaren Johan Gustaf Loberg. Han var född 1846 i Sunne, blev apotekare 1872 men lämnade snart det farmaceutiska livet för att i stället göra läskedrycker. 1887 startade han Westkustens Mineralvatten & Tekniska Fabrik, som först låg på Gubbero men 1889 flyttade till Gårda, närmare bestämt i hörnet av Fabriksgatan och Svanegatan, numera sedan många år Drakegatan. Där låg fabriken ända till 1936 då man flyttade till Tomtängen, mera of-

rice Dicksons anda ordnade med syföreningar, skolkök, scoutverksamhet, basarer, söndagsskola och föreläsningar. Ja, ett par gånger om året var huset även ett slags administrativt centrum genom att skatteuppbörden ägde rum där i stora samlingssalen. Dessutom avvek husets rikare arkitektur från de övriga husen, något som Flying Jib nyligen vältaligt skildrat i en av sina underfundiga rutor på Eko.

□ Rikemanshus

Villa Loberg var på den tiden ett rikemanshus mitt i all torftigheten. Jag var aldrig inne där, men nog fanns där — och finns där — bortåt tio rum, en enorm standard för dem som bodde i ett rum och kök. Husets innevägnare var stillsamma snälla människor, gamle apotekaren minns jag mest som ungefär en vänlig hustomte.

Lobergs hus, alltså det landshövdingehus han ägde och som låg gräns mot gräns med hans privatbostad, var i ett avseende enastående på Gårda — det hade två ingångar, en finare från Blekeallén och så den vanliga porten på

tvättstugan fick man reda sig med stearinljuslyktor.

□ Undantag

Vad var det då för människor som bodde i detta hus? Med ett par undantag var det arbetarfamiljer — givetvis bör man tillägga. Det var likadant i alla landshövdingehus. Undantagen representerades av ett par egna företagare, en murare, en plåtslagare och två skomakare samt två verk-mästare vid ett par av stadsdelens industrier. Ett unikum var en fräken Anna Wallberg, syster till ägarens hustru, som gav språk- och pianolektioner. Hon gav huset en extra status genom en skylt utanför den fina ingången, där hon meddelade att hon gav lektioner i tyska, engelska och franska samt pianospel. Det kunde inget annat landshövdingehus på Gårda ståta med. Inte heller att ha stadsdelens vice branchef som hyresgäst (det var alltså innan Gårda införlivades med staden och hade egen brandkår). Han hette Westfelt och bodde i en av trerumslägenheterna i finupp-gången (tidigare hyresgäst hade varit en av bröderna Kanold från chokladfabriken med samma namn). Den andra trean i finupp-gången beboddes av en plåtslagarmästare Jonsson med två barn som båda blev lärare.

□ Första studenten

Den tredje trean, som låg i en vanlig uppgång, hade först som hyresgäst en verkställare vid Gårda stärkelsefabrik, som hette Elfvin med en son som var banktjänsteman och tre döttrar, en rikstelefoniist, en lärarinna och en sjuksköterska, senare en murarmästare Svensson med tre söner av vilka den yngste, Nils, blev husets förste student och numera är tekn dr och världsberömd chef för Götaverken. I tvårums-lägenheten bodde vicevärden, en spår-vagnsförare. Göteborgs spårvägar var förresten väl företrädd bland hyresgästerna, ytterligare två förare samt trafikföretagets sadelmakare. Av hantverkare fanns dessutom en byggnadsnickare, en typograf, en skräddare samt de nämnda skomakarna och plåtslagaren. Bland övriga hyresgäster fanns ett par läskedrycksutkörare, en åkarkusk, några fabriks- och diversearbetare och en chaufför. Handelstidningens trotjänare Axel Petterson. Av de gifta paren kan jag endast minnas att ett var barnlöst men hade i gengäld husets enda hund. Två eller tre barn per familj var vanligast. Rekordet var fem, alltså sju personer i ett rum och kök!

Genomgående var det mycket hyggliga och skötsamma människor, och i de få fall husfadern var något av en slarver fanns det i gengäld en hustru, som svarade för familjen genom uppförringar och slit utan ände. I princip var alla hustrurna hemmafruvar, men arbetslöshet och sjukdom i en tid då socialhjälpen var mindre än k minimal tvingade ut fruarna på arbetsmarknaden. Äggkonserveringsanstalten tvärs över gatan

*Text: Lars Lagerstedt
Illustration: Erik Wilhelm*

ficiellt kvarteret Triton, inramat av Fabriks-, Triton-, Gudmundsgatorna och Ävägen. Men långt dessförinnan hade Lobergs egen fabrik gått upp i Apotekarnes vattenfabriker. Om Loberg skall ytterligare nämnas att hans hustru hette Göthilda Helena Wallberg och var dotter till pastor Olof Wallberg, som var Sveriges siste domesticus episcopis, ett slags kombinerad adjunkt- och bejäntjänst hos biskoparna.

Lobergs son Lars var under många år chef för Apotekarnes vatten i Göteborg och hans son Gösta har en framträdande befattning hos Pripp-Bryggerierna, som ju äger Apotekarnes vatten.

Blekeallén var, i alla händelser om man jämför med t ex Dämmevägen eller Spinnmästaregatan (tidigare kallad Örngränd) en paradsgata, om ett sådant epitet nu är tillåtet när det gäller en så torftig stadsdel som Gårda. Den är trädplanterad på båda sidor, framför husen låg trädgårdar som ingen fick vistas i, och två av husen bröt ordentligt av mot de andra, Gårdabo och Villa Loberg. Det förstnämnda var stadsdelens ideella för att inte säga kulturella centrum, där vänliga KFUK-damer jämte en diakonissa i Beat-

Fabriksgatan. I huset fanns 24 bostadslägenheter, en charkuterifabrik, delvis inrymd i gårdshuset (den skulle dagens hälsovårdsmyndigheter sett!) och en specciariff. Tre lägenheter var på 3 rum och kök, en på 2 rum och kök, resten på 1 rum och kök. En av lägenheterna låg i gårdshuset, där också tvättstugan fanns. I ett särskilt hus på gården fanns de fem dassen och den ofrånkomliga pisssoaren (en sådan fanns i vart-enda hus) samt soptunnorna. Till varje bostadslägenhet hörde ett vindskontor och en källare med jordgolvet och råttor. I källaren hade man sitt bränslefföråd, mest ved som man själv sågade och högg. De som hade råd till det tog hem sitt bränslefföråd en gång på hösten. De andra hankade sig fram på olika sätt, köpte en famn då och då, samlade avfallsvirke på byggen eller plockade kol, som föll från skottkärrorna när de stora industrierna utmed Möln-dalsån fyllde på sina bränslefföråd från prämar som bogserats upp från hamnen. Elektriskt ljus fanns till en början endast i köken. Ett mycket stort framsteg var det när det blev el-ljus i trappuppgångarna och man fick en lampa på gården. I källaren och i

hade ofta behov av extrafolk och stadsdelens tre stora textilfabriker, Kamgarnet, Markens och Tyskarnas, drog till sig många ullharar, smeknamnet på textilarbeterskorna. Det var ett oförskämt låglönesystem, som man endast tillgrip när nöden verkligen stod för dörren. Hemarbete av olika slag, bl a sömnad och polering av nysilver, hjälpte i en del fall upp familjernas ekonomi. Att hufvuderna extraknäckte var ganska ovanligt.

□ Robusta hustrur

Barn och hem var i de flesta fall mycket väl omskötta av nittiska och i många fall rätt robusta hustrur. Jag tror att det i de allra flesta familjerna var hustrun som förde kommandot. Hon tog hand om avlöningen, hon fostrade barnen, hon utförde grovtysslorna. En hufvud som tex piskade mattorna var dels en sensation, dels ett bevis på att han antingen stod under toffeln eller hade en hustru som var lat. Att frivilligt göra det för att lätta hustruns börda föll ingen in. Hur knapp ekonomin än var gick i de allra flesta fall barnen i första hand. De skulle vara mätta, rena och snygga men i gengäld fick de oftast finna sig i en mycket auktoritär uppfostran.

Vad hade dessa människor för intressen på sin knappa fritid? Jo, det var minsann inga dyrbara hobbies. Givetvis var det ingen som hade bil eller motorcykel. T o m vanlig cykel var ganska exklusivt. Ingen hade heller egen sommarstuga, om man undantar ett par som var ivriga kolonitridgårdsägare vilket gav familjerna ett billigt och bra sommarnöje och status nästan som besuttna. Några familjer hade släktingar på landet och tillbringade sommaren hos dem, men de flesta ungarna fick nog tyvärr avverka sommarlovet på Gårda. När det gällde föreningsverksamhet var aktiviteten troligen mycket liten. En av de egna företagen ägnade Hantverksföreningen en del intresse och en av de kommunalanställda var ganska mycket verksam i sin fackförening. Föreläsningsverksamheten lockade en och annan, en var

naturräskare och gjorde långpromenader varje söndag. Teater- och konsertbesök var praktiskt taget olända och de som gick närgorlunda regelbundet på bio var mycket få. Det fanns varken tid eller pengar till sådana utsvävningar. Det kyrkliga intresset var heller inte särskilt utbrett. Ett par familjer var läsare, vilket var den gängse benämningen på dem som tillhörde en frikyrka, något som betraktades med en blandning av löje och misstro. Då var nog de två familjer som regelbundet besökte statskyrkans gudstjänster mera respekterade. Detta betyder nu inte att alla andra i huset levde i synd. Det var väl bara så att slitet och släpet för det dagliga brödet tog så mycket av kroppslig och andlig kraft att det inte blev någonting över för vare sig kyrka eller andra ideella aktiviteter. Svenska kyrkans obegripligt fiendliga inställning till den framrytande arbetarrörelsen spelade väl också en väsentlig roll.

□ Visst grälade man

Gransämjan var väl i stort sett god, men nog fanns det fruar som kunde komma i våldsamma gräl med varann, oftast om vad barnen gjort eller inte gjort. I enstaka fall kunde det nog gå till åratals ovänskap, utåt demonstrerat av att man inte hälsade på varann. Utslag av viss högfärd förekom nog också från dem som hade det litet bättre gentemot dem som hade det sämre och detta i sin tur födde avund. Att t ex köpa färdiga barnkläder ansågs som ett utslag av högfärd. Nej, en ordentlig husmor sydde själv sina barns kläder, hurdana de än sen blev.

Familjeumgänge förekom endast sparsamt och höll sig nog i så fall till den egna uppgången eller svalen. Att fruarna dock drack kaffe hos varann var väl mera vanligt. Barnkalas förekom knappast alls men det hände väl att barnen lekte hos varann, dock inte allmänt. Barn som lekte inne skrapade ner. Något större utrymme för lek fanns ju knappast heller i en enrumslägenhet.

Det var också ovanligt att de vuxna sa du till varann. Innan man blev så intim hade man måst bo grannar länge. Kvinnorna titu-

lerade varandra fru, karlarna sa efternamnet till varann. De som hade gemensam arbetsplats eller gemensam fackförening var dock bröder, om åldersskillnaden inte var för stor. Var den det utbildade sig ett säreget halvbrödraskap, där den äldre sa du till den yngre, den yngre sa efternamnet till den äldre.

□ På svältgränsen

Mätt med dagens mått var givetvis levnadsstandarden mycket låg och att det under första världskrigets knapphet på mat och de första 20-talsårens knapphet på pengar förekom svält i vissa fall var nog uppenbart. En viss kredit kunde man kanske få i affärerna men den var säkerligen inte stor. Direkta pengalån grannar emellan förekom nog sällan. Att man lånade mindre kvantiteter mat av varann, en kopp mjöl eller en kopp socker, var vanligt. Och var någon i verklig nöd kunde han alltid påräkna hjälp av grannar som hade det bättre, även om hjälpen blev skäligen blygsam, eftersom ingen strängt taget hade mer än han själv behövde. Vid sjukdom eller barnsöd blev väl den inbördes hjälpen mera påtaglig. Mödrarna födde barnen i de trånga lägenheterna, jag kan inte minnas att någon låg på BB. Barnmorskan i sin svarta uniform och med sin lilla väska var ingen ovanlig gäst i huset. Och var någon riktigt sjuk kom den hyggelige fattigläkaren doktor F Stenström, han som skrev boken Örgryte genom tiderna. De som var vid Spårvägen hade den enorma favören av fri tjänsteläkare för hela familjen, den försynste och skicklige doktor Elis Wingård vars minne jag ännu i dag bevarat i stor tacksamhet. På tal om sjukdom — en sådan tingest som en febertermometer var i flera familjer en ouppnådd lyx. Man lånade av de som hade en sådan. Samhällets insatser för de nödställda var otroligt små. Det skulle gå mycket långt innan man gick till fattigvården och bad om hjälp. Och den hjälp man fick var obetydlig och gavs, sas det, med uppenbar oginhet.

Skolbarn från de fattigaste familjerna fick av kommunen trä-

tofflor — ett otäckt klassmärke — annars hade de i många fall inte kunnat gå till skolan.

□ Inte så grått

Men var nu inte detta liv enbart grått och trist? Nej, det skall jag verkligen inte påstå. Hur torftigt än Gårda var, var det i alla fall något av en idyll. Där fanns gott om svängrum. Tomtängen, där Apotekarnes vatten nu ligger, var en härlig lekplats och ännu närmare var Lillängen, en ännu i dag obebyggd tomt vid Fabrikgatan. Ville man gå litet längre bort hade man den stora Gais-ängen, där bl a Spårvägens hallar nu ligger, för att inte tala om Skårslund, alltså hela det område som ligger mellan Örgryte gamla kyrka och Almedals järnvägsstation och som sträckte sig bort mot Stora Torp. Där fanns knappast någon bebyggelse alls före de första åren på 20-talet.

Till slut några ord om Gårdabo, Beatrice Dicksons filantropiska stiftelse. Det var där i den stora föreläsningssalen man fick sin första kontakt med världen utanför Gårda i form av föreläsningar med ljusbilder. Det var ett remarkabelt ögonblick i ens liv, innan förte sig till en skioptikonapparaten. Om jag inte minns alldeles fel var det när en lärarinna berättade om passionsspelen i Oberammergau. Jag minns också en missionär som berättade om Indien och framför allt minns jag den väldige "Jägarn", professor Leonard Jägerskiöld, själv nästan bosatt på Gårda, när han berättade om sina utfärder till så våldsamt avlägsna länder som Egypten och Palestina. Det fanns inte TV på den tiden, inte ens radio.

Och nu tar grävskeporna hela det gamla Gårda. Det är nog bäst så. Men även om ens barn-domshem inte var en röd liten stuga i björkchagen nere vid sjön, endast ett landshövdingehus vid Mölndalsån, kan det väl förtjäna en sentimental suck.

